

власти¹. Так що у наших болгарських колег також є проблеми, требуючі оптимального розрешення і нормативно-правового регулювання.

Некоторые аспекты судебной экспертизы в уголовном процессе Республики Болгария похожи на известные нам из отечественного законодательства. Раньше, до 1989 г., различий было намного меньше, но сейчас уровень развития уголовно-процессуальных отношений в наших странах имеет существенные различия. Принятие к сведению состояния правовой регламентации судебно-экспертной деятельности в славянских государствах Европейского Союза позволит учитывать уже наработанный зарубежный опыт при разработке и реализации концепции реформирования судебной экспертизы в ходе дальнейшего проведения судебно-правовой реформы в Украине.

Н. М. Косміна, начальник відділу НДЕКЦ при ГУ МВС України в Харківській області

КРИТЕРІЇ ВІДМЕЖУВАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ ВІД ІНШИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто критерії диференціації судових експертиз за видами, що розрізняються за предметом, об'єктами, завданнями, методами дослідження та спеціальними знаннями експерта, необхідними для їх проведення.

Рассмотрены критерии дифференциации судебной экспертизы по видам, которые различаются по предмету, объектам, задачам, методам исследования и специальным знаниям эксперта, необходимым для их проведения.

Поняття предмета судової експертизи – одне з найбільш фундаментальних у науці про судову експертизу. Без його розкриття неможливо правильно з'ясувати сутність і зміст експертної діяльності. Предмет судової експертизи – науково-практичне поняття, яке має складну структуру. З теоретичної точки зору точно визначення предмета експертизи важливе для класифікації судових експертиз, відокремлення від тісно пов'язаних понять – об'єкта, завдань судової експертизи. У практичному аспекті знання предмета експертизи необхідне для правильного визначення підстав призначення та проведення експертиз певного класу, роду, виду, меж компетенції експерта конкретної спеціальності.

¹ Българският правен портал. Форум : Съдебни експертизи и съдебни експерти / вещи лица [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.lex.bg/forum/viewtopic.php?f=2&t=263>. — 15.08.2004.

Для експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів як окремого виду експертизи матеріалів, речовин та виробів визначення предмета має значення для такого:

1) це необхідно для її відмежування від інших видів судових експертиз, у яких досліджуються лікарські препарати та об'єкти рослинного походження;

2) формулювання предмета експертизи дає змогу уточнити коло вирішуваних нею завдань;

3) знання предмета дозволяє визначити компетенцію, обсяг спеціальних знань, яким повинен володіти експерт, що проводить експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тобто суб'єкта експертизи;

4) з'ясування предмета експертизи необхідне для правильної організації та проведення відповідного судово-експертного дослідження в експертній установі. Крім того, інвентаризація завдань експертизи, таких що пов'язані із предметом дослідження, є необхідною для розроблення методик дослідження наркотичних засобів, структуру яких визначено відповідним завданням.

У процесуальному аспекті уявлення про предмет судової експертизи як один із засобів доказування охоплює коло обставин (фактичних даних), що встановлюються на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів кримінальної справи. Таке поняття предмета експертизи узгоджується з криміналістичним визначенням поняття предмета доказування і знаходиться з ним у такому самому співвідношенні, як експертиза з процесом доказування, тобто як частина з цілим¹.

Предмет пізнання розглядається в єдності трьох складових, що його становлять: об'єкта, мети (завдання) та умов дослідження (методів пізнання)².

О. Р. Шляхов за аналогією в поняття предмета судової експертизи включає об'єкт, завдання й методи експертного дослідження³. Перелічені елементи в сукупності є критерієм розподілу окремих видів експертиз і визначення компетенції експерта. Предмет експертизи обумовлений розв'язанням окремих завдань із встановлення обмеженого кола фактичних даних на основі спеціальних знань із застосуванням методичних засобів, які знаходяться в розпорядженні експерта. В. Д. Арсеньєв слушно зазначає, що поняття предмета, об'єкта та завдання судової експертизи розрізняються за

¹ Див.: Зеленецький В. С. Судебная экспертиза наркотических средств самодельного изготовления / В. С. Зеленецкий // Предупреждение экспертных ошибок : метод. пособ. — М. : ВНИИСЭ, 1990. — 97 с.

² Див.: Современный философский словарь / под ред. В. Е. Кемерова. — М., 1998. — С. 298.

³ Див.: Шляхов А. Р. Сущность криминалистических экспертиз материалов, веществ и изделий из них (КЭМВИ) / А. Р. Шляхов, Ф. Э. Давудов // Правоведение. — 1983. — № 6. — С. 71–77.

об'ємом і системою організації їх у структуру, яка підпорядкована єдиній меті – установленню фактичних даних у справі¹.

З огляду на викладене, предмет судової експертизи можна визначити як фактичні дані, що відображені в матеріальних носіях інформації та які необхідно встановити методичними засобами експертного дослідження.

Категоріальним поняттям, яке тісно пов'язане з предметом судової експертизи, є експертне завдання. Найбільш загальним є уявлення про завдання як про мету, поставлену за певних умов². Стосовно судової експертизи зазначене поняття містить мету, сформульовану в питанні, поставленому слідчим на вирішення експерту, і умови, за яких її може бути досягнуто. У цьому контексті поняття завдання експертизи тісно пов'язане з предметом доказування та обставинами, що мають значення для справи, яка розслідується. Як умови експертного завдання можна розглядати:

1) особливості об'єкта, наданого на дослідження: є він макро- чи мікрооб'єктом, нашаруванням на предметі-носії, знаходиться в суміші та ін.;

2) вихідні дані, що включають відомості про об'єкт дослідження, наприклад, спосіб виготовлення або вилучення, місце та час зростання рослинного наркотику та ін.

Аналіз слідчої та експертної практики із дослідження наркотиків показує, що сучасний науково-технічний і методичний рівні цього виду експертиз дозволяють вирішувати значне коло завдань. Поняття завдання судової експертизи тісно пов'язане з уявленням про предмет доказування та найбільш широким поняттям обставин, які мають значення для розслідуваного злочину. Завдання, поставлене перед експертом, завжди розглядається слідчим як кінцева мета.

У науковій літературі завдання експертизи класифікуються з різних точок зору. Так, Г. В. Прохоров-Лукин, розглядаючи загальні засади поділу експертних завдань на категорії, підкреслює, що викладені в літературі підходи можна об'єднати в чотири основні групи й умовно позначити їх як інтеграційна, рівнева, об'єктна та предметна. У результаті докладного аналізу основ такого поділу він констатує, що жоден із підходів не дає змоги чітко розподілити експертні завдання за категоріями³.

На наш погляд, найбільш істотною є диференціація експертних завдань за кінцевою метою як основним змістом поняття завдання. О. Р. Россинська на цій підставі поділяє всі експертні завдання на два основні класи⁴:

¹ Див.: *Арсеньев В. Д.* Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М., 1980. — Вып. 44. — С. 18–36.

² Див.: *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. М. Ю. Шведовой. — [18-е изд., стереотип.]. — М. : Русск. яз., 1986. — 797 с.

³ Див.: *Прохоров-Лукин Г. В.* Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза: межвед. науч.-метод. сб. — К., 2001. — Вып. 50. — С. 3–16.

⁴ Див.: *Россинская Е. Р.* Судебная экспертиза гражданском, арбитражном, административном и уголовном, процессе : монография / Е. Р. Россинская. — М. : НОРМА, 2005. — С. 43.

1) ідентифікаційні завдання, метою яких є встановлення факту індивідуально-конкретної totoжності або спільної групової належності конкретних матеріальних об'єктів;

2) діагностичні завдання, метою яких є встановлення:

— властивостей об'єкта для віднесення його до загальноприйнятого класу (класифікаційно-діагностичні);

— стану об'єктів, які належать до сфери діяльності слідства й суду у зв'язку з подією, що відбулася (власне діагностичні);

— зовнішньої обстановки події (обставинні);

— причинно-наслідкових стосунків, механізму епізодів події, можливості здійснення певних дій і настання конкретних наслідків (причинно-динамічні).

Перш за все слід зазначити, що не викликає сумніву існування ідентифікаційних завдань, спрямованих на встановлення індивідуальної totoжності та групової належності, зокрема, загального джерела походження об'єктів. Однак, крім діагностичних, ще один вид окремих експертних завдань становлять класифікаційні, спрямовані на встановлення належності досліджуваного об'єкта до певного класу, визначеного стандартом або іншою системою¹. Виходячи з того, що для виявлення ознак злочину при розслідуванні незаконного обігу наркотиків необхідно встановити факт належності речовини до наркотичної, тобто до виду речовин, визначеного законом, то абсолютно правильним є відокремлення класифікаційних завдань, що належать до типових у цьому виді експертиз².

Вважаємо, що виділення окремої категорії експертних завдань – класифікаційних є доцільним, оскільки будь-яке експертне дослідження невідомої речовини, рослини, пігулки, порошку тощо розпочинається з аналізу з метою віднесення їх до певного класу.

Судова експертиза призначається для одержання інформації як про факти, що входять до предмета доказування, так й про інші факти у справі. Крім того, у процесі експертного дослідження вирішуються проміжні експертні завдання, розв'язання яких необхідно для вирішення кінцевого завдання. Проміжні завдання мають істотне значення, сприяючи, з одного боку, з'ясуванню логіки експертного дослідження й обґрунтованості його висновків, а з другого – деталізації (розчленуванню) кінцевого завдання на окремі складові (стадії, етапи) у процесі дослідження.

Будь-який процес експертного дослідження складається з окремих етапів, які мають свої завдання, котрі відносно кінцевого завдання експертизи мають характер підзавдань. Як правило, при проведенні експертизи кінцеві завдання взаємопов'язані з проміжними, які не були окремо пос-

¹ Див.: *Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской.* — М.: Юристъ, 1999. — С. 81.

² Див.: *Схемы решения типовых экспертных задач при исследовании наркотических средств кустарного изготовления : метод. письмо.* — М.: ВНИИСЭ, 1989. — С. 8.

тавлені слідчим, але є обов'язковою умовою вирішення кінцевого завдання експертизи.

У літературі запропоновано й інші класифікації експертних завдань, наприклад, за ступенем спільності. На цій основі виділяють загальні завдання роду експертизи, типові завдання виду експертизи та конкретні завдання експертизи в розслідуваній справі¹.

Проаналізувавши наведені дискусійні проблеми класифікації завдань судової експертизи, ми підтримуємо систематику, відповідно до якої завдання судової експертизи за кінцевою метою дослідження поділяються на три категорії:

— класифікаційні (віднесення речовини до задалегідь відомого класу (таксону), виду, типу);

— ідентифікаційні (спрямовані на ототожнення об'єкта й установлення загальної родової, групової належності об'єктів);

— діагностичні (визначення властивостей, стану об'єктів).

Аналіз кримінальних справ ГУМВС України в Харківській області, а також Донецькій, Луганській, Запорізькій, Сумській областях у 2002–2008 рр. показав, що експерти НДЕКЦ при ГУМВС цих областей вирішували 76 % класифікаційних, 18 % діагностичних і 6 % ідентифікаційних завдань.

Виділення як загальних, так і окремих ознак наркотичних речовин – процес, спрямований на виявлення властивостей об'єктів. У результаті дослідження встановлена сукупність властивостей може свідчити про походження досліджуваного об'єкта, спосіб його виготовлення, особливості існування, загальну родову (групову) належність об'єктів, тотожність конкретного об'єкта тощо.

На основі проведеного нами аналізу завдань можна сформулювати предмет експертизи, що розглядається. *Предметом експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів* є встановлені на основі застосування спеціальних хімічних знань фактичні дані, що стосуються ототожнення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів за їх слідами, визначення класифікаційної належності, встановлення їх походження (конкретного джерела), особливостей виготовлення, існування (зберігання, транспортування).

Деякі із завдань експертизи наркотичних засобів і психотропних речовин збігаються із завданнями, що вирішуються в межах інших класів і родів судових експертиз – технологічних, криміналістичних (трасологічних), біологічних, фармакологічних. Так, завданням біологічного дослідження є встановлення біологічного класу рослинних об'єктів². Однак при цьому

¹ Див.: *Беляева Л. Д.* Методы экспертного исследования материалов, веществ и изделий / Л. Д. Беляева, Ю. М. Воронков, А. Д. Щербаков // Общее учение о методах судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М., 1977. — Вып. 29. — С. 137–175.

² Див.: *Удод А. П.* Наркотичні засоби, психотропні речовини та їх розпізнавання / А. П. Удод. — К. : МВС України ЕКУ УБНОН, 1997. — С. 34.

не визначаються наявністю і кількістю наркотично активних компонентів. У межах фармакологічної (фармацевтичної) експертизи також досліджуються лікарські наркотичні засоби.

Експертизу з дослідження наркотиків слідчі по-різному називають у постанові й обвинувальному висновку: «судово-токсикологічна», «судово-хімічна», «біохімічна», «хіміко-біологічна», «фармакологічна» тощо. Подібна нечіткість у деяких випадках призводить до поставлення питань, що виходять за межі спеціальних знань або компетенції експерта в галузі дослідження наркотичних засобів.

Для диференціації видів судової експертизи недостатньо однієї характеристики вирішуваних завдань. О. Р. Шляхов запропонував розподіляти судові експертизи за сукупністю їх трьох істотних ознак – предмета, об'єкта й методик дослідження¹. Р. С. Белкін до цього додав ще один критерій – спеціальні знання експерта, необхідні для проведення експертного дослідження². Отже, найменування виду експертизи визначається її предметом, тобто завданнями, які конкретизуються у вигляді питань слідчого, об'єктами, методами (методиками) дослідження, спеціальними знаннями, необхідними для вирішення поставлених питань.

Важливо розрізняти та враховувати схожі риси в різних родах і видах судових експертиз із метою визначення суміжних питань, додержання компетенції експерта, оскільки одні й ті самі речові докази можуть бути об'єктами дослідження різних видів судових експертиз, а висновки експертів нерідко стають об'єктами вивчення експерта іншої спеціальності та є підставою для його висновків. Тому з теоретичної й практичної точок зору треба чітко розмежувати експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів від інших «пограничних» видів судових експертиз – фармацевтичної та біологічної.

Об'єктами фармацевтичної експертизи є виготовлені на підприємствах фармацевтичної промисловості лікарські препарати, що використовуються для лікування³. Серед них, безумовно, є наркотичні засоби, психотропні речовини. Судово-біологічними дослідженнями вивчаються біологічні (рослинні) об'єкти, але не обов'язково такі, що містять наркотики.

У межах експертизи наркотиків досліджуються не тільки фармацевтичні наркотичні засоби, психотропні речовини, наркотичні рослини, а й об'єкти іншого походження, а також саморобні наркотичні речовини.

¹ Див.: Шляхов А. Р. Классификация судебных экспертиз и типизация их задач / А. Р. Шляхов. — М. : ВНИИСЭ, 1977. — С. 15–27.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. — М. : Акад. МВД СССР, 1997. — Т. 2. — С. 165.

³ Див.: Судебная химико-фармацевтическая экспертиза на досудебном следствии / [В. А. Шаповалова, В. В. Шаповалов, Н. Н. Космина и др.] // Наука і соціальні проблеми суспільства: медицина, фармація, біотехнологія : тез. допов. III міжнар. наук.-практ. конф. — Х. : Вид-во НФаУ, 2003. — Ч. I. — С. 336.

Якщо на дослідження фармацевтичної експертизи надсилаються, як правило, цілі, неушкоджені лікарські засоби, то в експертизі наркотиків нерідко досліджуються мікрокількості речовин, спалені залишки, суміші й інші об'єкти.

Основними завданнями фармацевтичної експертизи є встановлення належності речовин до лікарських засобів, визначення їх найменування, відповідності їх параметрів вимогам Державної Фармакопеї. Завданнями експертизи наркотиків є установлення належності речовини до наркотичної, психотропної, прекурсорів, маси наркотично активної речовини, способу її виготовлення та ін. Особливим ідентифікаційним завданням, як уже зазначалося, є встановлення єдиного цілого розділених мас, об'ємів, визначення джерела походження (ділянки місцевості, підприємства) наданих на експертизу об'єктів. Ці завдання фармацевтична експертиза не вирішує.

Методи і методики, що використовуються при проведенні фармацевтичної експертизи, стандартизовано й регламентовано Державною Фармакопеєю. При дослідженні об'єктів, проведенні експертизи наркотиків застосовуються спеціальні методики, розроблені під час науково-дослідних робіт у державних судово-експертних установах. Ці методики спрямовані на вирішення криміналістичних завдань (у тому числі ідентифікаційних) відносно нестандартних об'єктів.

Спеціальні знання, необхідні для проведення фармацевтичної експертизи, включають традиційні знання провізора. Проведення біологічної експертизи вимагає біологічних знань. Для проведення експертизи наркотиків, крім зазначених, необхідні знання із криміналістики (зокрема, теорії ідентифікації, криміналістичної діагностики тощо), судової експертології в частині вироблення підходів до формування методик дослідження.

Таким чином, на підставі викладеного типовими завданнями експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є:

1) класифікаційні: встановлення належності до стандартизованого (універсального) класу, а також до довільного (спеціального) класу;

2) ідентифікаційні: ототожнення об'єкта за його відображенням, загального джерела походження;

3) діагностичні: виявлення слідів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на об'єктах-носіях, установлення стану об'єктів, причинно-наслідкових зв'язків, часу факту.

Експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відрізняється від біологічної та фармацевтичних експертиз завданнями, об'єктами, методами дослідження та спеціальними знаннями, що потрібні експерту для її проведення.